

CORNELIU CÎRJAN

În comparație cu cantitatea foarte mare de ceramică apărută în așezările feudale timpurii, numărul mic de opaițe frapează de la prima vedere, iar prezența lor a ridicat încă de la primele studii o serie de probleme privind proveniența și atribuirea lor etnică.

Materialele care vor fi prezentate se găsesc în depozitul Muzeului de arheologie Constanța și există puține indicații cu privire la locul sigur unde au fost descoperite. Cele mai multe provin din săpături mai vechi de la Capidava și împrejurimi¹.

Studiile referitoare la opaițele din perioada feudal-timpurie sînt puține la noi în țară, relații mai ample dînd M. Comșa² și D. Vilceanu³. Din aceste publicații lipsesc însă unele din tipurile pe care le studiem aici.

Opațiile care vor fi prezentate se pot încadra în mai multe categorii. În prima categorie se încadrează opaițele care pot fi atribuite, ca tip, unei populații nomade și care-și găsesc analogii și în alte așezări pe unde această populație a trecut. În cea de-a doua categorie încadrăm opaițele care au la bază vechi forme romano-bizantine, forme care s-au păstrat datorită populației autohtone și neîntreruptelor ei legături cu Bizanțul.

Din prima categorie fac parte următoarele tipuri:

1) Opaîț în formă de tigăiță, cu pereții înalți de 2,5 cm, prezentînd în centru o proeminență conică, goală în interior, înaltă de 3 cm. Opaîțul prezintă patru ciocuri pentru fitil, așezate în cruce și realizate prin apăsarea peretelui cu degetul, din care cauză peretele se prezintă ondulat. Proeminența aflată în centrul tigăiței a fost realizată prin apăsarea fundului, spre deosebire de alte exemplare provenind tot de la Capidava, dar la care această proeminență este realizată prin adăugire⁴. Concavitatea protuberanței avea o funcție utilitară, prin intermediul ei opaîțul putînd fi fixat pe o țigă și contribuind prin aceasta la răspîndirea unei lumini cît mai uniforme. Exemplarul este lucrat la roată înceată, dintr-o pastă alb-găl-

buie, care conține ca degresant nisip. Opaîțul provine de la Capidava, fără să se cunoască condițiile precise ale descoperirii (fig. 1).

2) Opaîț avînd forma unei străchinuțe tronconice. Exemplarul are pereții destul de groși și este lucrat la roată înceată dintr-o pastă cenușiu-negricioasă. Dimensiuni: înălțimea 3,5 cm, diametrul gurii 8,5 cm, diametrul fundului 6,5 cm. Aceeași proveniență ca și primul opaîț.

3) Opaîț avînd forma emisferică, puțin turtit la partea superioară unde se află un orificiu central. Marginile orificiului sînt înălțate și puțin răsfrînte în afară. Într-o parte se observă urmele unei mici apucături plate; se pare că o apucătoare identică se afla pe partea diametral opusă. Opaîțul este lucrat la roată înceată, dintr-o pastă neagră-cenușie. Dimensiuni: în. 6,5 cm, d.g. 6 cm, d.f. 9,5 cm. Opaîțul provine de la Hirșova (fig. 2).

Dintre opaițele prezentate, primul este destul de rar întîlnit în așezările feudale timpurii de la Dunărea de Jos. Acest tip are în schimb analogii la Sarkel-Belaia Veja⁵, Taman⁶, și în R.S.S. Kirghiză, în valea râului Ciu⁷. În fiecare din aceste puncte, opaițele în formă de tigăiță cunosc o datare diferită. În valea râului Ciu și în regiunile vecine ele se datează în secolul IX-X⁸, la Sarkel și Taman în secolul X-XI⁹. La noi în țară, la Capidava, acest tip de opaîț apare în bordeie datînd din prima treime a secolului XI¹⁰, la Noviodunum sînt datate în secolul XI¹¹, iar la Dinogetia în secolul XI-XII¹². Aceste opaîțe au fost atribuite prin analogie, unei populații nomade¹³, diferențele de datare reprezentînd etapele pătrunderii acestei populații din Asia Centrală către Europa. Cel de-al treilea opaîț de formă emisferică, provenind de la Hirșova, are analogii la Dinogetia, unde a fost datat în secolul XII și atribuit de asemenea unei populații nomade¹⁴.

¹ S. A. Pletneva, *Keramica Sarkela — Beloi Vengi* (M.I.A.), 75, p. 264, 269.

² Idem, *Keramica и стекло древней Тукторгани*, Средневековая керамика Таманского городища, Москва, 1963, p. 60, 62.

³ M. Comșa, *Unele concluzii*, ... p. 283, nota 67.

⁴ Idem.

⁵ S. A. Pletneva, *Keramica Sarkela*, ... p. 269, Idem, *Keramica и стекло* p. 65.

⁶ D. Vilceanu, *op. cit.*, p. 399.

⁷ Gh. Ștefan și colectivul, *Santierul Garrido-Dinogetia*, SCIV, 1, 2, 1954, p. 179, fig. 17, 8.

⁸ M. Comșa, *Unele concluzii*, ... p. 283.

⁹ M. Comșa, *Dinogetia*, I, p. 228; idem, *Unele concluzii*, ... p. 283.

¹⁰ M. Comșa, *Dinogetia*, I, p. 184, fig. 116, 6.

¹ Materialul provenit de la Capidava ne-a fost cedat spre publicare de către conducătorul santierului, Radu Florescu, căruiu tinem să-i mulțumim și pe această cale.

² M. Comșa, *Dinogetia*, I, București, 1967, p. 183, 185, 228, 228; idem, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din secolul VI-XII*, SCIV, I-IV, 1957, p. 267, 294.

³ D. Vilceanu, *Opațiile din așezarea feudal-timpurie de la Capidava*, SCIV, 1, 2, 1961, p. 393, 402.

⁴ Idem, p. 396.

Vedem deci că opaițele din această categorie, diferite ca formă, au fost atribuite populațiilor nomade care, spre sfârșitul secolului X și începutul secolului XI vin pe teritoriul Dobrogei. Se remarcă însă că aceste tipuri sînt lucrate în tehnica specifică populației locale, ceea ce demonstrează că avem a face cu adaptarea la tradiția locală a unor forme aparținînd populațiilor nomade. Acest lucru nu face decît să demonstreze procesul de asimilare de către autohtoni, proces în cadrul căruia a avut loc și această întrepătrundere de elemente de cultură materială.

Cea de-a doua categorie de opaițe, avînd la bază forma romano-bizantină, cuprinde de asemenea mai multe tipuri.

1) Opaițe cu picior. Din rîndul acestor opaițe, deosebit de interesant este un exemplar ce provine de la Capidava. Este vorba de fapt de două opaițe suprapuse, unite printr-un picior. Partea inferioară este alcătuită dintr-un opaiț în formă de tigăiță, cu corpul tronconic, prevăzută cu un singur cioc pentru fitil. Din mijlocul acestui opaiț pornește un picior masiv, cilindric, ornamentat cu o șanțuire în spirală, deasupra căruia se află un al doilea opaiț bitronconic în secțiune. Limita între picior și opaițul superior este marcată de o strângulare. Opaițul superior prezintă un cioc și un orificiu pentru umplere, orificiu plasat central și avînd marginile ușor înălțate și răsfrînte în afară. Ciocul opaițului superior ca și orificiul de ardere sînt alungite și se află în plan vertical deasupra ciocului opaițului inferior. Pe partea opusă celor două ciocuri s-au păstrat urmele unei apucături, care plecînd de pe peretele opaițului tigăiță se prinde de linia care marchează diametrul maxim al opaițului bitronconic. Opaițul superior prezintă un ornament compus dintr-o bandă de linii în val. Exemplarul este lucrat la roată înceată, din pastă negricioasă, conținînd ca degresant nisip fin (fig. 3).

Din aceeași categorie mai face parte un fragment de opaiț care provine de la Constanța. Se păstrează partea superioară cu opaițul propriu-zis și o parte din picior. Opaițul este bitronconic în secțiune, cu corpul alungit și neornamentat. Discul opaițului este concav și prezintă orificiul de umplere plasat central. Apucătorea este lamelară și mult îngroșată. Ciocul alungit face corp comun cu bazinul opaițului, iar partea inferioară a bazinului se prelungește în jos, în formă de con, făcînd legătura cu piciorul cilindric al lămpii. Imediat sub opaiț se află o tăviță, păstrată parțial, în care se stringeau probabil resturile rezultate din ardere și surplusul de ulei. Sub tăviță s-a păstrat o parte din piciorul cilindric, ornamentat cu incizii spiralice adînci. La partea inferioară există un postament pe care stătea lampa. Piciorul și tăvița sînt lucrate la roată, iar opaițul modelat în tipar este adăugat piciorului. Pasta este de calitate bună, iar arderea oxidantă a dat opaițului culoarea cărămizie.

Tipul de opaiț cu picior se întîlnește încă din epoca elenistică¹⁴, continuînd apoi să existe în epoca romană¹⁵ și bizantină¹⁶. Acest tip de opaiț cu picior cunoaște în epoca romană și bizantină o răspîndire destul de mare, fiind lucrat nu numai din ceramică ci și din bronz¹⁷.

Opaițul cu picior de la Constanța se poate data în secolul VI e.n. după opaițul bitronconic superior, tipic pentru această perioadă¹⁸. Acesta este tipul de opaiț cu picior cel mai apropiat (deocamdată) de exemplarul de la Capidava. La acest tip găsim decorarea piciorului cu torsadă și tăvița destinată stringerii resturilor provenite din ardere și a surplusului de ulei. Opaițul de la Capidava prezintă aceste elemente— unele modificate, dar prezintă și elemente noi. Piciorul este decorat cu o torsadă grosolan realizată, iar opaițul superior bitronconic amintește prin forma sa de opaițele bizantine din secolul V—VI. De notat că apucătorea nu privește numai opaițul superior, ci este în așa fel realizată, încît partea inferioară a ei se prinde de opaițul tigăiță iar partea superioară se oprește pe linia de maximă bombare a opaițului bitronconic. A doua modificare s-a petrecut foarte probabil sub influența populației nomade și privește suportul lămpii. Acesta nu mai are acum funcția de suport și nici pe aceea de vas colector pentru reziduurile rezultate din ardere. El s-a transformat într-un opaiț independent. Avem a face în acest caz cu un produs local, care combină tipul de opaiț bizantin cu picior cu elementul nou adus de populația nomadă— opaițul tigăiță. Nu este vorba deci de o simplă imitație ci avem de-a face cu o creație originală a unui meșter local, influențat de cele două tipuri de opaițe pe care le combină într-un tip unitar, nou. În funcție de elementul din partea inferioară a lămpii, opaițul tigăiță, care presupune existența în aceste regiuni a populației nomade purtătoare a tipului respectiv, lampa de la Capidava se poate data în perioada cuprinsă între mijlocul secolului X—secolul XI.

Tot de influența romano-bizantină este și un alt opaiț de la Capidava, cu corp rotund, tronconic în secțiune. Partea centrală este alcătuită dintr-o porțiune bombată, semisferică, care formează cu peretele interior o șanțuire. Gura de alimentare, așezată central, păstrează într-o parte a ei urmele unei toarte, față de care se dispune la baza proeminenței centrale

¹⁴ Waldemar Deonna, *Les lampes antiques trouvées à Delos*, « B.C.H. », XXXII, 1-4, 1908, p. 143 și fig. 5.

¹⁵ H. Mentzel, *Antike Lampen im Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz*, Mainz, 1954, p. 95, pl. 79, 11; J. Perlzweig, *Lamps from the athenian agora*, Princeton, New Jersey, 1963, fig. 126.

¹⁶ Dora Ivany, *Die Pannonischen Lampen—eine typologisch-chronologische Übersicht*, Budapest, 1935, p. 25, pl. LXVII, 8.

¹⁷ Anastase K. Orlandos in *Collection Hellén Strathatos, III, Objets antiques et byzantins*, Strasbourg, 1963, pl. XLV, 236, 237, 238.

¹⁸ M. Irimia, *Captoarele romano-bizantine de ars ceramică de la Olțina*, « Pontice », I, Constanța, 1968, p. 397, fig. 18, 2, p. 400.

1

4

2

5

3

6

Opaite din depozitul
Muzeului de arheologie
Constanța; 1, 3,
4—6 Capidava; 2, Hir-
sova.

un orificiu de ardere. Excentric pe același corp central se află un mic orificiu de ventilație (fig. 5). Opațul este lucrat la roată din pastă bună de culoare cărămizie. Este un tip hibrid, la care se observă influența opațurilor aparținând populațiilor migratoare. El are formă de tigăiță, cu deosebirea că bazinul central este acoperit cu o calotă emisferică, în care sînt practicate orificiile de ardere, umplere și ventilație. Pasta din care este lucrat cît și felul execuției ne îndeamnă să-l socotim produs al unui meșter băstinaș, aflat sub influența celor două modele pe care le avea la dispoziție. Exemplarul prezentat se poate data în secolele X - XI.

Tot de la Capidava provin două opaite - unul întreg și unul fragmentar - deosebite prin formă și decorație.

Opaitul întreg este compus din două părți: recipient și picior. Recipientul are forma unei calote sferice, cu marginile rotunjite. Piciorul, gol în interior, este cilindric și prezintă la 4 cm de bază trei ferestre în formă de triunghi isoscel cu vârful în sus. Pereții sînt groși, lucrați dintr-o pastă albicioasă cu nisip și pietricele. Pe deasupra este acoperit cu un strat subțire de humă. Exemplarul este lucrat la roată. Dimensiuni: în. 16,5 cm, d. recipientului 11 cm., d.f. 7,5 cm; triunghiurile au baza de 3,5 cm, iar laturile de 4,5 cm (fig. 6).

Cel de-al doilea exemplar este reprezentat de suportul unei lămpi oarecum asemănătoare. Acesta este cilindric, gol în interior și cu un fund deosebit de subțire. În pereți sînt practicate ferestre dreptunghiulare care merg pe toată înălțimea suportului. Se păstrează toarta plată în secțiune. Ea pleca de sub recipient și mergea pînă la fundul suportului. Este foarte probabil ca recipientul să fi avut forma de calotă sferică. Pe toată și pe marginile ferestrelor se află un decor alcătuit din cerceule încizate, la care se adaugă pe corpul vasului dungă trase cu vopsea roșie. Opaitul este lucrat la roată înceată, din pastă de culoare roz, conținînd nisip și pietricele (fig. 4).

Dacă primul exemplar poate fi datat cu aproximație în secolele X - XI, cel de-al doilea, datorită decorului ridicat unele probleme interesante. Referitor la decorul cu vopsea roșie, s-a exprimat pînă acum ideea că dispăre la sfîrșitul secolului X²⁰. Pe de altă parte refe-

rindu-se la decorul format din cerceule imprimare, M. Comșa îl consideră ca aparținînd pecenegilor, fiind adus de către aceștia la jumătatea secolului XI pe vremea lui Mihail al IV-lea Pfallagonianul (1034 1041) și îl leagă de trecerea în imperiu a unui nou grup de pecenegi²¹.

Acest tip de decor nu este întîlnit însă acum pentru prima oară. El se întîlnește din vremuri mult mai vechi, încă din a doua perioadă a fierului. Fragmente decorate cu cerceule imprimare s-au descoperit la Cățelu Nou²² și la Popești²³. Acest decor este întîlnit de asemenea în secolele V - VI²⁴. Pentru perioada feudal-timpurie, acest decor se găsește la Capidava²⁵ ca și la Păcuiul lui Soare²⁶ încă din secolul X. Asocierea celor două forme de decor coroborată cu cele spuse mai sus ne face să credem pe de o parte că nu se poate fixa la jumătatea secolului XI apariția decorului format din cerceule imprimare și că acest decor nu poate fi atribuit unei populații nomade, în speță pecenegilor. Pe de altă parte se poate formula ipoteza continuării decorației cu vopsea roșie și la începutul secolului XI e.n.

Opaitele din epoca feudal-timpurie prezente, deși puține la număr, ridică cîteva probleme importante, relevînd totodată și forme noi, interesante prin aspect și decorație. Dacă prima categorie de opaite poate fi atribuită ca tip unei populații nomade, cea de-a doua categorie demonstrează cît se poate de clar păstrarea unor tradiții și a unor forme mai vechi. Se demonstrează astfel încă o dată existența unei populații sedentare, capabilă să conserve și să transmită aceste tradiții. Pe de altă parte însuși faptul că opaitele din prima categorie cunosc o evoluție locală, dovedește procesul de asimilare a populațiilor nomade de către populația sedentară, cu o veche tradiție culturală. În cadrul acestui proces de asimilare, populația autohtonă a suferit și ea unele influențe din partea populațiilor nomade, dar superioritatea ei culturală i-a permis menținerea unor elemente tradiționale. În sfîrșit, prin materialul prezentat, se demonstrează continuele legături care s-au păstrat între localnicii autohtoni și Imperiul Bizantin, legături materiale și culturale care au determinat menținerea vechilor forme și tradiții.

²⁰ R. Florescu, *Unele observații cu privire la ceramica decorată cu culoare roșie din așezarea tirăz de la Capidava*, «SCIV», I, 1958, p. 131; I. Barnea, *Ceramica din cartiera de ceră de la Basarabi*, «SCIV», 2, 1962, p. 360; M. Comșa, în *Dinogeția*, I, p. 224; C. Scorpan, *Contribuții arheologice la problemele etnice ale Dobrogei antice*, «Pontica», I, Constanța, 1968, p. 375; P. Diaconu, *Zur Frage der Datierung des Steinmalles in der Dobroudscha und der Localisierung der im Bereiche der griechischen Topographen geschilderten Ereignisse*, «Dacia», VI, 1962, p. 321, nota 24.

²¹ M. Comșa, *Dinogeția*, I, p. 227.

²² V. Leahu, *Săpăturile arheologice de la Cățelu Nou*, în «Cercetări arheologice în București», II, 1965, p. 63, fig. 44, 3.

²³ R. Vulpe, *Săpăturile arheologice Popești*, în «Materiale», VII, 1961, p. 334, fig. 7, 5, p. 330.

²⁴ Informație prof. I. Nestor.

²⁵ Gr. Florescu și colaboratorii, *Capidava*, în «Materiale», V, 1959, p. 560, fig. 5; Gr. Florescu, R. Florescu și P. Diaconu, *Capidava*, București, 1958, p. 212, pl. XXVIII, 5.

²⁶ Informație P. Diaconu.